

ARJAN BOERSMA

TEGENDRAADS
GEREFORMEERD

BIOGRAFIE PROF. DR. CORNELIS GRAAFLAND

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Ontwerp omslag: Garage BNO
Foto omslag: RD/Anton Dommerholt
Vormgeving binnenwerk: Elgraphic
ISBN 978 90 435 3479 6
ISBN e-book 978 90 435 3480 2
NUR 704

www.kokboekencentrum.nl

© 2021
KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

Uitgeverij KokBoekencentrum vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf 9

Inleiding 11

Hoofdstuk 1

Jeugd en studie (1928-1953)

15

1.1. Cornelis Graafland 15

1.2. Gezin en geestelijk leven 16

1.3. Kerkelijk klimaat 23

1.4. Bekering 26

1.5. Theologie studeren 29

Hoofdstuk 2

Predikant in Ameide en Tienhoven (1953-1958)

36

2.1. Naar Ameide en Tienhoven 36

2.2. Bevestiging en intrede 37

2.3. Hoogtepunten in Ameide en Tienhoven 38

2.4. Graafland als prediker 42

2.5. Geestelijk leven 46

Hoofdstuk 3
Predikant in Woerden (1958-1963)

48

- 3.1. Naar Woerden 48
- 3.2. Bevestiging en intrede 49
 - 3.3. Promoveren 51
- 3.4. Existentiële bevindingen 54
- 3.5. Beïnvloeding door Kohlbrugge en Woelderink 57
- 3.6. Hoogtepunten en dieptepunten in Woerden 60
 - 3.7. Afscheid van Woerden 64

Hoofdstuk 4
Predikant in Veenendaal (1963-1968)

66

- 4.1. Bevestiging en intrede 66
- 4.2. Contactgroep 67
- 4.3. Verschuivingen in de Gereformeerde Bondsprediking 70
 - 4.4. Discussie over 'Verschuivingen' 74
 - 4.5. Confrontatie met ds. G. Boer 83
 - 4.6. Gevolgen 87
- 4.7. Gemeentepredikant in Veenendaal 91

Hoofdstuk 5
Predikant in Amsterdam (1968-1972)

95

- 5.1. Predikant in Amsterdam 95
- 5.2. Buskes' welkomstbrief; een voorbode 98
- 5.3. In confrontatie met de moderne theologie 100
 - 5.4. Publicaties en redactiewerk 106
 - 5.5. Dialogische polemieken 108
- 5.6. Gemeente-zijn in een grote stad 110

Hoofdstuk 6

Hoogleraarschap (1972-1993)

116

- 6.1. Bijzonder hoogleraar vanwege de Gereformeerde Bond 116
- 6.2. Vertegenwoordiger van het klassieke geluid.
 - In gesprek met modaliteiten 124
- 6.3. De kwestie Zuid-Afrika 131
- 6.4. Vernieuwde bezinning op de eigen gereformeerde traditie 138
- 6.5. Colleges en promovendi 151

Hoofdstuk 7

Emeritusperiode (1993-2004)

156

- 7.1. Afscheid als hoogleraar 156
- 7.2. Alles komt nog één keer terug 160
- 7.3. Gods verborgen omgang vinden 169

Hoofdstuk 8

Kernthema's van het gereformeerd protestantisme

172

- 8.1. Thema's 172
- 8.2. Dogmenhistorisch onderzoek naar gereformeerde kernthema's 174
- 8.3. Studie naar het ambt 187
- 8.4. Studie naar de kerk 203
- 8.5. Verstaan en vertolking van de Schrift 213

Hoofdstuk 9
Slotbeschouwing. Graafland, een leven lang gereformeerd

244

- 9.1. Inleiding 244
- 9.2. Kernelementen 245
- 9.3. Keerzijden 253
- 9.4. Motieven 254

Bronvermelding 259

WOORD VOORAF

Op de verschijning van een boek over prof. dr. C. Graafland is al een tijd gewacht. Men zou verwachten dat zo'n publicatie uit de hoek van de theologen komt. Maar zie, nu verschijnt er een boek dat geschreven is door een niet-theoloog. Dat is een verrassing. De auteur Arjan Boersma schrijft dit boek omdat hij als betrokken lid van de christelijke gemeente al jaren lang geraakt is door de uitstraling van professor Graafland als eminent predikant en theoloog. Hij wilde hier meer van weten en begon met een zoektocht naar de geestelijke drijfveren van wat Graaflands optreden in kerk en academie kenmerkte. Wat was het toch in zijn optreden wat velen raakte en aan het denken zette? Waarom riep zijn visie op de geloofskernen zoveel herkenning, maar ook tegenspraak op? De zoektocht van de auteur eindigt met het schrijven van een biografie, vervlochten met een weergave van de theologische en kerkelijke positie van Graafland. Wat mij betreft is hij daarin geslaagd. De jarenlange zoektocht is bekroond met een mooi boek, dat u in handen hebt. De focus op de vervlechting van biografie en (kerkelijke) theologie is Graafland ten voeten uit.

Dit boek vertelt over de opvoeding van de jonge Graafland (Kees) in een bevindelijk gezin. Zijn moeder speelde in zijn geloofsontwikkeling een centrale rol. Dat is zo gebleven. Het boek vertelt over zijn predikantschap in de hervormde gemeenten van Ameide-Tienhoven, Woerden, Veenendaal en Amsterdam. Het vertelt over zijn promotie

over het onderwerp: 'De zekerheid van het geloof'. Dit thema, zoals het een plaats kreeg in de gereformeerde traditie, heeft Graafland zijn leven lang beziggehouden. Het was zijn levensthema. Mij boeit daarom met name hoofdstuk 8, waarin de auteur ingaat op de kernthema's in de gereformeerde theologie waarmee Graafland bezig was—altijd betrokken op de praktijk van kerk en geloof. De manier waarop hij hier op zijn eigen, existentiële manier woorden aan gaf, riep altijd reactie op. Graafland keek als theoloog naar de ontwikkelingen in het verleden en evenzeer naar die in het heden. Hij uitte zijn vreugde over positieve blijken van authentiek geloof. Hij noemde ook de dingen die hem zorgen baarden bij de naam.

Arjan Boersma heeft op een zorgvuldige, evenwichtige en eerlijke wijze het leven en het denken van professor Graafland getekend. Als leerling van Graafland ben ik blij met de wijze waarop hij laat zien welke grote betekenis Graafland als predikant en hoogleraar heeft gehad. Velen zijn door hem geestelijk gevormd. Graafland was een bekwaam en markant theoloog en tegelijk ook een diep gelovige man. Zijn theologie was een theologie van het hart. Nog hoor ik hem de laatste woorden van zijn referaat op het afscheidssymposium te Utrecht in 1993 uitspreken: 'Ik wacht op Gods ontferming.'

Mooi is het dat dit boek verschijnt niet lang na de totstandkoming van het Cornelis Graafland Centrum van de Gereformeerde Bond. Ik hoop dat velen het boek zullen lezen en er evenveel genoeg aan zullen beleven als ik.

Dr. W. Verboom

INLEIDING

Toen ik een jaar of 19 was, kwam ik voor het eerst in aanraking met het oeuvre van prof. dr. C. Graafland. Net zoals zoveel studenten had ik volop (geloofs)vragen en was ik nieuwsgierig naar wat er allemaal op zingeingsgebied te bieden is. Het boek dat ik van hem in handen kreeg was ‘Bijbels en daarom Gereformeerd’ (2001). Ik kan me herinneren dat ik het boek in een paar avonden heb uitgelezen. Wat mij vanaf de eerste zin aansprak, waren twee dingen. Allereerst de dynamiek die van de pagina’s afspatte. Later kwam ik erachter dat hij weleens de kritiek kreeg dat hij vooral een reagerend theoloog was en maar zelden tot een volledig uitgewerkte theologie kwam. Maar voor mij waren zijn ‘open eindjes’ een bevrijding. Het tweede waar ik van onder de indruk was, is de vrijheid waarmee Graafland de gereformeerde traditie beoordeelde. Het kan echt: geworteld zijn in een traditie en tegelijkertijd kritisch reflecteren op bepaalde aspecten van deze traditie. Het heeft me achteraf gezien een zetje gegeven om uiteindelijk na mijn studententijd – het duurde even – het christelijke geloof te omarmen. Later tijdens mijn studententijd heeft het boek ‘Van Calvijn tot Barth, oorsprong en ontwikkeling van de leer der verkiezing in het gereformeerd protestantisme’ (1987) mij geholpen om me te verhouden tot het dogma van de dubbele predestinatie. Zo is Graafland voor mij een gids geweest in een cruciale fase van mijn leven, een fase waarin levenskeuzes vaak vallen.

Graafland is voor meer (jonge) mensen van betekenis geweest. In gesprekken die ik over hem heb, merk ik vaak herkenning. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat hij bij sommigen ook andere reacties opriep. Hij had een uitgesproken profiel. Je zou kunnen zeggen dat hij ‘tegen-draads’ gereformeerd was. Meestal in de goede zin van het woord. Hij ging tegen de stroom in als hij vond dat hij de Schrift aan zijn kant had. Dit profiel heeft mij altijd gefascineerd. Hoe komt het dat Graafland velen zo positief raakte? En hoe komt het dat zijn theologiseren bij anderen juist sterke tegenreacties opriep? Het kan niet anders dan dat dit te maken heeft met wat Graafland ten diepste bewoog. Hij wordt niet voor niets vaak een existentieel theoloog genoemd. Maar wat waren dan zijn drijfveren, zijn diepste motieven? Het bracht mij ertoe om hierover een boek te schrijven. Ik heb ervoor gekozen dit te doen in de vorm van een biografie, waarin ik bovenstaande vragen als uitgangspunt neem voor mijn zoektocht naar Graaflands (levens)werk. Daarnaast wil ik door middel van het boek dat nu voor u ligt, zijn denken en zijn werk voor een breed publiek ontsluiten.

De insteek die ik kies, hebben een aantal restricties tot gevolg. Allereerst is dit geen puur theologisch boek. U hoeft geen wetenschappelijke analyses te verwachten van Graaflands theologie. Ook niet in hoofdstuk 8, waarin ik zijn oeuvre beschrijf. Dit boek is dan ook niet in eerste instantie voor theologen geschreven, maar voor een breed publiek. Mijn doel is inzicht te geven in Graaflands motieven en in zijn kerkelijke en theologische posities. Als een uitnodiging om zijn oeuvre te (her)lezen. En om hiervan geïnspireerd te raken. Een randvoorwaarde is echter wel dat wat ik beschrijf een juiste theologische weergave moet zijn. Met andere woorden: het moet ‘theologisch kloppen’. Dr. W. Verboom en ds. P.L. de Jong hebben mij geholpen om dit op een verantwoorde manier te doen. Dit laat onverlet dat eventuele onzorgvuldigheden op mijn conto moeten worden geschreven.

Dit boek is een weergave van Graaflands kerkelijke en theologische loopbaan en een zoektocht naar zijn posities en motieven. Consequentie hiervan is dat ik me vooral focus op zijn wapenfeiten binnen de landelijke kerk en op zijn activiteiten en oeuvre als hoogleraar. Ik heb

me minder beziggehouden met een weergave van zijn activiteiten als gemeentepredikant. Hoewel zijn predikantschap een wezenlijk onderdeel uitmaakte van zijn loopbaan – hij is ongeveer 20 jaar predikant geweest in vier gemeenten – ligt voor mij het zwaartepunt bij zijn landelijke activiteiten en bij zijn betekenis als hoogleraar. Dit is ook de reden dat ik terughoudend ben in het beschrijven van zijn privéleven. Ik doe dit alleen als ik dit noodzakelijk vind om zijn posities en drijfveren beter te begrijpen.

Het is inmiddels wel duidelijk geworden dat ik, hoewel ik niet alles van zijn theologie overneem, sympathie koester voor Graaflands inzichten en voor zijn oeuvre. Zonder hem te hebben ontmoet, is hij voor mij als jongvolwassene van grote betekenis geweest. Het is echter niet mijn bedoeling om een ‘eerbetoon’ aan hem te schrijven. Mijn inzet is om een eerlijke, afgewogen schets te geven van zijn theologische en kerkelijke loopbaan. Hoewel mijn boek geen puur wetenschappelijke publicatie is, hecht ik er wel aan een ‘wetenschappelijke’ benadering te hanteren – wetenschappelijk in die zin dat mijn beschrijving transparant en verifieerbaar moet zijn. Ik heb er daarom voor gekozen mijn bevindingen te staven met schriftelijk brononderzoek. De weergave hiervan is te vinden in de eindnoten van dit boek.

Aan dit boek heb ik met tussenpozen ongeveer vijfjaar gewerkt. De periode dat ik me met Graaflands oeuvre heb bezig gehouden, is veel langer. Veel mensen hebben mij geholpen tijdens deze zoektocht. Een aantal mensen wil ik in het bijzonder noemen. Dr. W. Verboom en ds. P.L. de Jong hebben mij begeleid bij het schrijven van deze biografie. Hen wil ik bedanken. Het vraagt lef en geduld om zoveel tijd vrij te maken om iemand te begeleiden die zonder wetenschappelijke theologische kennis een boek met een theologisch thema wil schrijven. Regelmatig voelde het voor me als een ‘privéles’ in de geschiedenis van het gereformeerd protestantisme. Zonder deze hulp zou ik dit boek niet hebben kunnen schrijven. Peter Gorter van uitgeverij KokBoekencentrum wil ik bedanken voor zijn deskundige begeleiding als uitgever en voor de kans die hij me gaf om mijn eerste boek te publiceren. Dr. W. Dekker, ds. H. Westerhout en dr. ir. J. van der Graaf hebben de tijd

genomen om een aantal passages van deze biografie door te nemen. Dank daarvoor. Ook de gesprekken die ik met dr. A. van der Knijff heb gehad, waren voor mij een stimulans om door te gaan met mijn onderzoek voor deze biografie. Ds. H. B. Graafland en prof. dr. J.J. Graafland, dochter en zoon van Graafland, wil ik bedanken voor hun open houding bij het schrijven, voor het meelezen van een aantal passages en voor het aanreiken van materiaal. Ten slotte wil ik iedereen bedanken die, soms heel spontaan, de tijd heeft genomen voor het geven van tips, het ophalen van anekdotes of voor het aanreiken van materiaal.

In het bijzonder wil ik Corieke, mijn vrouw bedanken. Jij hebt mij ervan overtuigd dat ik het kan, een boek schrijven. En zonder je support tijdens het schrijven was het me niet gelukt. Sowieso ben je mijn liefste maatje. Dank je wel. *Wij hebben lief omdat God ons eerst heeft liefgehad* (1 Johannes 4:19).

Arjan Boersma
Maart 2021

HOOFDSTUK 1

Jeugd en studie (1928-1953)

1.1. Cornelis Graafland

Op 20 augustus 1928 wordt Cornelis – Kees – Graafland geboren in het gezin van Willem Graafland en Hiletje Broer. Graafland groeit op in een eenvoudig christelijk gereformeerd arbeidersgezin in Gouda. Hij lijkt voorbestemd voor een loopbaan in boekhouden. Nadat hij in 1943 de mulo verlaat, zal hij in dienst treden bij een accountantskantoor. Hij volgt de middelbare handelsavondschoon en doet een praktijkexamen boekhouden. Toch is dit niet de roeping van Kees Graafland. In 1948 gaat hij – nadat hij eerst een poging doet om in de Christelijke Gereformeerde Kerken dominee te worden – studeren aan de Universiteit van Utrecht. Na het doen van een staatsexamen wordt hij in 1948 toegelaten aan de theologische faculteit. Hoewel door zijn vader christelijk gereformeerd opgevoed, doet hij in 1949 belijdenis in de Hervormde Kerk en wordt hij in 1953 bevestigd tot hervormd predikant in Ameide en Tienhoven. Tijdens zijn predikantsperiode in Woerden promoveert hij op het proefschrift ‘De zekerheid van het geloof’. Een loopbaan in de kerk en in de theologie ligt voor hem: hij wordt predikant in Woerden, Veenendaal en Amsterdam. Daarna bekleedt hij van 1972 tot en met 1993 een bijzonder hoogleraarschap in de gereformeerde godgeleerdheid vanwege de Gereformeerde Bond aan de Rijksuniversiteit Utrecht.

Graafland is in zijn tijd – en nog steeds – een bekend theoloog, uitgegroeid tot een autoriteit op het gebied van de geschiedenis van het gereformeerd protestantisme, met name van de Reformatie en Nadere Reformatie. Maar wie is prof. dr. Graafland? Hoe is hij ertoe gekomen om voor de studie theologie te kiezen, ondanks aanvankelijk boekhouden te studeren? Om deze vragen te beantwoorden, is het goed om zijn achtergrond na te gaan. De kiem van zijn loopbaan en de keuzes die hij daarin maakt, liggen in zijn jeugd, in het geestelijke klimaat waarin hij is opgegroeid.

1.2. Gezin en geestelijk leven

Graafland wordt geboren als één van een tweeling. Zijn tweelingzus sterft echter na enkele dagen. Graafland is het zevende kind in het gezin van Willem Graafland en Hilletje Broer. Zijn oudere zusje Beppie is al eerder overleden, toen ze 16 maanden oud was.¹ Het gezin waarin hij geboren wordt, is een eenvoudig arbeidersgezin, zoals er zoveel zijn in de crisisjaren begin twintigste eeuw. Het is ook een vroom, gereformeerd piëtistisch gezin, dat leeft in het klimaat van de Nadere Reformatie,² een cultuur van oude schrijvers, van bevinding en van vroomheid. De innerlijke relatie met God staat in het gezin Graafland centraal. Zijn ouders, Willem Graafland en Hilletje Broer, zijn vrome mensen. Exemplarisch is de anekdote dat Willem en Hilletje elkaar hebben leren kennen op een gezelschap, waar Willem opviel omdat hij zo mooi kon bidden.³ Kortom, de ‘vreze des Heeren’ staat centraal in hun doen en laten. Soberheid is hierbij belangrijk. Het aardse houdt af van de omgang met God. “Als we vroeger bij ons thuis veel aten en nog meer wilden (in de oorlog was dat zo, omdat we honger hadden en het daardoor dubbel lekker smaakte) zei mijn moeder weleens: ‘Nee jongens, nu is het genoeg, je moet van je buik geen god maken.’ Matigheid dus”, preekt Graafland in 2002.⁴ Het typische van de gereformeerde piëtistische cultuur waarin hij opgroeit, kan niet beter geschetst worden dan door hem zelf. “De Bijbel nam in mijn ouderlijk huis vooral zijn plaats in aan tafel. Als kinderen moesten wij altijd lezen uit een Bijbel met gotische druk. Mijn moeder had er de bedoeling mee dat we die druk zouden kunnen lezen met het oog op de zogenoemde ‘oude schrijvers’, geschriften van predikanten

uit de zeventiende en achttiende eeuw, die voornamelijk in gotische druk verschenen. Mijn ouders stimuleerden niet het persoonlijk Bijbel lezen, zoals bij jongeren nu, die een Bijbel op hun nachtkastje hebben liggen. Wij moesten vooral de piëtistische boodschap van de Bijbel leren kennen, waarbij het ging om de persoonlijke verhouding tot God. Mijn moeder zelf was daar het levende voorbeeld van. Ik herinner me dat toen zij tot bewust geloof gekomen was, thuis gezelschappen werden gehouden. Daar werd gezongen en gebeden maar niet uit de Bijbel gelezen. De Bijbel ging als het ware op in de geloofservaring, die ‘bevinding’ werd genoemd.”⁵ Het draait dus om de geloofservaring, de innerlijke en persoonlijke omgang met God. Ondanks dit gemeenschappelijke, zijn er ook verschillen tussen zijn ouders. Om dit te duiden, is het nodig om in te zoomen op Graaflands ouders. Wat is hun achtergrond?

Graaflands vader, Willem Graafland – geboren op 24 november 1891 in een randkerkelijk gezin – is in Gouda in dienst van de gemeente als schipper-baggerman en van huis uit boerenarbeider.⁶ Het inkomen van Willem Graafland is laag, maar stabiel. En dat is vooral in de crisisjaren waarin Graafland opgroeit, belangrijk.⁷ De arbeidersafkomst van zijn vader heeft Graafland altijd met beide benen op de grond gehouden. Hij noemt zijn vader regelmatig ‘putjesschepper’. “Dat was niet denigrerend bedoeld, want hij schaamde zich er niet voor. In feite heeft hij zijn hele leven gedacht, dat hij als predikant en later als professor echt niet meer was dan een putjesschepper.”⁸ Dit tekent Graafland. Ook op latere leeftijd is hij ondanks zijn bekendheid als predikant en later als hoogleraar, altijd benaderbaar, eenvoudig en bescheiden in de omgang gebleven.

Graaflands vader, Willem Graafland, is een stille, eenvoudige en bescheiden man, die geliefd is.⁹ Qua karakter is hij rationeel ingesteld. Bovendien is hij gesloten over zijn gevoelens en over wat hem bezighoudt.¹⁰ Willem Graafland is overtuigd christelijk gereformeerd – de drieverbondenleer* is hem dierbaar – en formeelkerkelijk bewust.¹¹ De

* In de gereformeerde traditie is veel nagedacht over de verhouding tussen verbond en verkiezing (ook Graafland heeft zich hier diepgravend mee beziggehouden, zie paragraaf 8.2). God heeft een verbond opgericht met de gelovigen en hun kinderen. God

Hervormde Kerk ziet hij als de ‘grote hoer’.¹² Sinds 1925 is hij lid van de kerkenraad van de Christelijke Gereformeerde Kerk in Gouda, vanaf 1934 is hij scriba. Zijn opvattingen leiden wel eens tot felle discussies met zijn vrouw Hilleetje, bijvoorbeeld over de verbondenleer. Hilleetje is namelijk overtuigd van de tweeverbondenleer.¹³ Daarnaast is er discussie over de plaats van de kerk, waarbij het een strijdpunt is of de kerk op de eerste plaats komt, of het persoonlijke zielenheil. De kerkelijk bewuste Willem stelt de kerk op de eerste plaats. Hilleetje, die veel minder kerkelijk gebonden is, vertegenwoordigt het tweede standpunt.¹⁴ Thema’s waarmee Willem bezig is, zijn het verbond en de sacramenten. “Mijn vader had het altijd over verbond en sacramenten. Een geliefde uitdrukking van hem was dat we de dingen sacramenteel moesten beoordelen.”¹⁵ De geestelijke bagage die zijn vader aan Graafland meegeeft – ondanks zijn ambivalente houding tegenover de kerkelijke voorkeur van zijn vader voor de Christelijke Gereformeerde Kerk – blijft Graafland bij. Bij zijn afscheid als hoogleraar beseft Graafland dat hij zijn theologische belangstelling (voor verkiezing en verbond) als een erfenis van zijn moeder, maar ook van zijn vader heeft meegekregen.¹⁶

heeft volgens de klassieke gereformeerde traditie ook een van tevoren bepaald aantal mensen uitverkoren (het dogma van de predestinatie). Hoe moet dat worden gezien in relatie tot het verbond? Is het verbond voorbehouden aan de uitverkorenen of moet het verbond breder worden gezien en strekt het zich uit tot de gelovigen én hun kinderen? In de Christelijke Gereformeerde Kerken wordt een onderscheid gemaakt in drie verbonden. Naast het werkverbond (met Adam opgericht) wordt ook het verbond van verlossing en het genadeverbond onderscheiden. Het verbond van verlossing is van eeuwigheid opgericht tussen de drie goddelijke Personen (Vader, Zoon en Heilige Geest) tot verlossing van de uitverkorenen. Het genadeverbond wordt breder gezien. Hierin zijn de gelovigen en hun kinderen begrepen. In de drie-verbondenleer wordt de verkiezing en het genadeverbond dus min of meer uit elkaar gehaald. Het zal niet verbazen dat deze thematiek binnen de gereformeerde traditie tot verschillende gezichtspunten heeft geleid. In veel andere kerkgenootschappen (bijvoorbeeld binnen de Gereformeerde Gemeenten) wordt een twee-verbondenleer voorgestaan. Naast het werkverbond wordt alleen het genadeverbond onderkend. En hier omvat het genadeverbond alleen de uitverkorenen. Consequentie hiervan is dat het verbond der genade ‘onder de beheersing van de verkiezing staat’. Dit levert weer het vraagstuk op naar de beloften van het verbond en de relatie tot de niet-uitverkorenen (te weten ‘én hun kinderen’). Vaak komt het erop neer dat zij in meer of mindere mate een uitwendige relatie hebben tot het verbond. (Deze beschrijving is gebaseerd op het boekje van prof. dr. J. van Genderen, ‘Verbond & Verkiezing’, 1983.)

Toch is hij het meest beïnvloed door zijn moeder. Wie is zijn moeder? De achtergrond van Hiletje Broer is anders dan die van Willem Graafland. Hiletje is geboren in een afgescheiden gezin, Willem is randkerkelijk van huis uit. Ook heeft Hiletje een heel ander karakter dan haar man. Willem is ingetogen en rationeel, Hiletje is het tegenovergestelde. “Mijn moeder: piëtistisch, emotioneel-intelligent, tegelijk zakelijk, soms bij het materialistische af, bevindelijk oecumenisch, hoewel afkomstig uit een oud afgescheiden geslacht”, schrijft Graafland later.¹⁷ Hiletje Broer wordt geboren op 19 december 1887. Zij is iemand met een sterke persoonlijkheid, kritisch en scherp van tong. Bovendien heeft ze handelsgeest. Dat moet ook wel, om rond te komen van 12 gulden per week. Vaak is ze te vinden op verkopeningen, waar ze spullen koopt die ze vervolgens op de gezelschappen* die ze bezoekt, verkoopt. Bovendien heeft ze een aantal ‘huisjes’, die ze verhuurt.¹⁸ Graafland heeft zijn kritische karakter van zijn moeder geërfd. Wellicht dat hij daarom op zondagsschool vaak kritische vragen stelt en soms ook scherp en fel is.¹⁹ Hij geeft zijn scherpe en kritische karakter ruitelijk toe. “Dat ik ook kritisch ben, is iedereen bekend. Soms heb ik zelf geducht last daarvan. Omdat ik beseft dat dit voor een deel karakter is.” Graafland beseft dat hij dit karakter van zijn moeder heeft geërfd. “Dat geloof ik zelf ook”, zegt hij erover als hij ernaar gevraagd wordt. “Maar dat maakt juist de aanvechting uit. Het is meer ‘natuur’ dan genade.”²⁰ Op latere leeftijd wordt deze karaktereigenschap hem soms tot zonde en vraagt hij zich meer dan eens af waarom zijn bekering niet zo ver reikt dat de harde kant van zijn karakter is veranderd.²¹

* Gezelschappen waren groepjes van gelijkgezinde christenen die regelmatig bij elkaar kwamen (bijvoorbeeld bij iemand thuis, in het geval van de moeder van Graafland) om met elkaar over hun geestelijk leven en hun geestelijke ervaringen te spreken. Tot het begin van de 20^e eeuw waren deze gezelschappen niet zeldzaam, vandaag de dag bestaan deze nauwelijks meer. Gezelschappen waren vaak ‘oecumenisch’ van aard, er namen christenen uit verschillende kerkgenootschappen aan deel. Soms ook bestonden gezelschappen uit mensen die het in hun eigen kerk ‘niet konden vinden’. Door de kerk is hier dan ook wisselend tegenaan gekeken. De gezelschappen werden soms gezien als vorm van concurrentie. Een ander gevaar van gezelschappen is dat er soms een heel eigen bevinding ontstond, waarbij bekeringsverhalen werden gewogen door de ‘echte’ kinderen van God (en regelmatig te licht werden bevonden).